सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विषय, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता
पूरा गर्न प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

सौखीलाल तामाङ्ग

क्याम्पस क्रमाङ्क: ८२

परीक्षा क्रमाङ्क : १३०११०/२०६६

त्रि.वि.दर्ता नं. : ६०४०/९१

श्री सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस सिरहा

२०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
०३३-५२०३७८
०३३-५२००८२
श्री सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव
बहुमुखी क्याम्पस, सिरहा
पत्र संख्या :-
चलानी नं :-
मिति

सिफारिस–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग श्री.सू.स.मो.या.ब.क्याम्पस, सिरहा शिक्षामा स्नातकोत्तर द्वितीय वर्षका छात्र सौखीलाल तामाङ्गले **सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टि** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यस शोध कार्यबाट म सन्तुष्ट छु र शोधपत्रको आवश्यक मूल्यांकनका लागि शोध मूल्यांकन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

धर्मराज सिंह

शोध निर्देशक

मितिः २०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

☎ ०३३-५२०३७८
०३३-५२००८२

श्री सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव
बहुमुखी क्याम्पस, सिरहा

मिति

पत्र संख्या :-
चलानी नं :-

स्वीकृति–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम्.एड्.) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सौखीलाल तामाङ्गले **सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत संन्तुष्टि** शीर्षकमा शोध अध्ययनकार्य पुरा गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएकाले मूल्यांकन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्यांकन समिति

प्रा.चन्देश्वर यादव	विभागीय प्रमुख	....
धर्मराज सिंह	शोधनिर्देशक	....
उपप्रा.नारायण प्रसाद अधिकारी	बाह्य परीक्षक	....

Date: ---/2/2015

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम्.एड्.) दोस्रो वर्षको कोर्ष नं. ५९८ को आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नका लागि **सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टि** शीर्षकमा शोधपत्र सम्पन्न गरी शोधपत्र प्रस्तुत गरेको छु । यो शोध पत्र सिरहा जिल्लाको कल्याणपुर र सिरहाको स्रोतकेन्द्र अर्न्तगतका ८ वटा सरकारी अनुदान प्राप्त सामुदायिक विद्यालयहरुका शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टिको अवस्था पत्तालगाउन, शिक्षकहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि विद्यालयहरुले गरेका प्रयासहरुको खोजि गर्न, शिक्षहरुको पेशागत सन्तुष्टि हुन नसक्नुका कारण पत्ता लगाउन तथा पेशागत सन्तुष्टिका लागि उपयूक्त उपायहरु प्रस्तुत गर्ने उद्देश्यले तयार गरिएको हो ।

यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा प्रस्तावना कार्यदेखि शोधकार्य पुरा गर्नको लागि महत्वपुर्ण निर्देशन, सल्लाह, सुझाव, हौसला एवम् मार्गदर्शन गर्नहुने शोध निर्देशक श्री धर्मराज सिंहज्यू प्रति विशेष कृतज्ञता तथा आभार प्रकट गर्दछु । साथै सल्लाह र सुझाव दिई अनुसन्धान कार्यमा सहयोग गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.श्री चन्देश्वर यादव ज्यूप्रति कृतज्ञता सहित स-धन्यवाद आभार प्रकट गर्दछु ।

त्यसैगरी शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सुचना तथा तथ्याङ्कहरु उपलब्ध गराई सहयोग गरिदिनु हुने सिरहा जिल्ला कल्याणपुर र सिरहा स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्तिमहेन्द्र यादव र जिवनेश्वर यादव तथा स्रोत विद्यालयका प्राचार्य लालदेव साह र मधुसुदन कर्ण,वि.नि.हरु,सहजकर्ताहरु, अन्य नमूना छनोटमा परेका विद्यालयका वि.व्य.स.का प्रतिनिधिहरु, प्र.अ.हरु, अभिभावकहरु,विद्यार्थीहरु तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिरहालाई स-धन्यवाद कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधकार्यमा कम्प्यूटर प्रिन्ट गर्नमा सहयोग गर्नु भएको अनुपमा बुक्स एण्ड सप्लायर्स, सिरहाका जितेन्द्र प्रसाद यादवलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

खौखिलाल तामाङ्ग

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययनसामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टि शीर्षकमा गरिएको हो । यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टिको अवस्था पहिचान गर्नु, खोजिएको छ ।

यो अध्ययन मूलतः संख्यात्मक र गुणात्मक गरी दुवैको मिश्रित ढाँचामा तयार गरिएको छ । किन ?सिरहा जिल्लाका कल्याणपुर र सिरहा स्रोतकेन्द्र अर्न्तगतका ४।४ वटा गरी जम्मा ८ वटा सरकारी अनुदान प्राप्त सामुदायिक विद्यालयलाई छनौट गरिएको छ । अध्ययनको नमूना छनौटमा सम्बन्धित स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति, विद्यालय निरिक्षक, प्रधानाध्यापकहरु शिक्षकहरु विद्यार्थी, अभिभावक, सहजकर्ता लगायतका सरोकारवाला पक्षहरुलाई लिइएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक तथा द्बितिय स्रोतहरुबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलनमा अर्न्तवार्ता प्रश्नावली छलफल अवलोकन फाराम दस्तावेज पुनरावलोकन जस्ता साधनहरुको प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनबाट प्राप्त नतिजालाई विश्लेषण गर्दा विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरुको पेशागत सन्तुष्टिको अवस्था कमजोर रहेको पाइएको छ । नेपाल सरकारले सरकारी अनुदान प्राप्त सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरुलाई यस आर्थिक वर्षमा १८ प्रतिशत पारिश्रमिकमा बढोत्तरी गरेको देखिन्छ । केही विद्यालयहरुमा राम्रो कार्य वातावरण, कक्षाकोठा व्यवस्थापन शिक्षकहरुलाई तालिम तथा गोष्ठिमा पठाइ उनिहरुको क्षमता अभिवृद्धिका लागि विशेष पहल गरेको पाइयो । शिक्षकहरुको भर्ना प्रक्रियामा हुने ढिलाईले लामो समय सम्म सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरु अस्थाई, लियन, राहत, तथा करार नियुक्तिको रुपमा रहनुले उनीहरुको पेशाप्रतिको मनोबल गिरेको देखियो । शिक्षकहरु स्वयम पनि विभिन्न संघ संगठनमा विभाजित हुनु, शिक्षा क्षेत्र राजनितिक प्रभावबाट मुक्त नभएको अवस्था अध्ययनबाट देखिएको छ ।

नेपाल सरकारले शिक्षकहरुको वृद्धि विकास, सेवा सुविधा तथा उनीहरुको मनोबल उच्च राख्न समयानुकुल सेवा सुविधामा बढोत्तरी गरेको पाईन्छ तथापि अन्तराष्ट्रिय बजारमा एकैसाथ आएको आर्थिक मन्दि जसको परिणाम स्वरुप खाद्य तथा अन्य दैनिक उपभोग्य सामग्रीमा भएको बृद्धि परिवारको भरणपोषण, आफ्ना सन्ततिहरु लाई उचित शिक्षा दिन वर्तमान सेवा सुविधा पर्याप्त नभएको अवस्था देखिएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा दिइएका सुझावहरु मध्ये नीति निर्माण तहमा शिक्षा मन्त्रालय र यससंग सम्बन्धित निकायहरुले शिक्षकहरुको बृत्ति विकास तथा पेशागत सन्तुष्टि कायम गर्न शिक्षक सेवा

आयोगलाई निष्पक्ष भरपर्दो र नियमित रुपमा खोल्नु पर्ने देखिन्छ योजनाहरु निर्माण गर्दा शिक्षकहरुको सेवा सुविधा, राम्रो कार्य वातावरण, अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण प्रक्रियालाई परिणाम मुखी बनाई गुणस्तरिय शिक्षाको विकासमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक देखिन्छ । शिक्षकहरुको क्षमता अभिबृद्धिको लागि विशेष किसिमका तालिम, सेमिनार र गोष्टिको आयोजना गरी सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरुसँग सहकार्य गरी लगानि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । सहयोगी कार्यकर्ता अभिभावक शिक्षक विद्यालय व्यवस्थापन समिति शिक्षा प्रेमी आदिको सहभागिता जिम्मेवारी जवाफदेहिताको वातावरण वढाउदै सरकारी एवम् गैर सरकारी संघ संस्थाहरुको सहकार्यबाट व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित निति नियम र कार्यक्रमहरु गर्नु देखिन्छ । अनुसन्धान तहका लागि यस अध्ययनले शिक्षक कर्मचारीहरुको पेशागत सन्तुष्टिका लागि अति आवश्यक पक्षहरुमा गहन अध्ययन अनुसन्धान गरी समयानुकुल स्थालगत सर्वेक्षण गरी सेवा सुविधा एवम् व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या र समस्या समाधानका उपायहरु बारे थप अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

सिफारिस पत्र I
स्वीकृत पत्र II
कृतज्ञताज्ञापन III
शोधसार IV-V
तालिका सूची IX

परिच्छेद एक

परिचय १-९

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ समस्याको कथन ६
१.३ अध्ययनको औचित्य ७
१.४ अध्ययनको उद्देश्य ८
१.५ अनुसन्धाना प्रश्न ८
१.६ अध्ययनको परिसीमा ८

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका **१०-२१**

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १०
२.२ अनुसन्धानका लागि पुनरावलोकनको उपादेयता १९
२.३ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका २०

परिच्छेदतीन

अनुसन्धान विधि **२२-२५**

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २२
३.२ जनसंख्या र नमुना छनौट २३
३.३ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरु २४
३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरु २५
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २७
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २७

परिच्छेद चार

नतिजाको विश्लेषण २८-५०

४.१ शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टिको अवस्था २८

४.१.१ पारिश्रमिकको व्यवस्था २९

४.१.२ भत्ता तथा ग्रेड सविधा ३१

४.१.३ बिदा सहुलियत ३१

४.१.४ निवृतीभरण र उपदानको व्यवस्था ३१

४.१.५ कर्मचारी संचयकोष/नागरीक लगानी कोषको व्यवस्था ३२

४.१.६ नियुक्ति तथा भर्ना प्रक्रिया ३२

४.१.७ दण्ड तथा पुरस्कारको व्यवस्था ३३

४.१.८ हकहितका लागि पेशागत संगठन ३३

४.१.९ पदोन्नतिको व्यवस्था ३४

४.१.१० औषधोपचार खर्च ३५

४.१.११ शैक्षिक भत्ता तथा सन्ततिवृत्ती ३५

४.१.१२ विद्यालयको कार्य वातावरण एवम् भौतिक व्यवस्थापन ३५

४.१.१३ क्षमता अभिवृद्धिसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु ३६

४.२ शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टि कायम गर्न विद्यालयले गरेका प्रयासहरु ३८

४.२.१ भर्ना तथा नियूक्तीको व्यवस्था ३८

४.२.२ पारिश्रमिकको व्यवस्था ३८

४.२.३ भत्ता तथा ग्रेडको सुविधा ३९

४.२.४ बिदा सहुलियत ३९

४.२.५ औषधोपचार तथा बिमाको व्यवस्था ३९

४.२.६ निवृतिभरण उपदानको व्यवस्था ४०

४.२.७ कर्मचारी संचयकोष कट्टी वा नागरिक लगानीकोषको व्यवस्था ४०

४.२.८ शैक्षिक भत्ता तथा सन्तती वृति ४०

४.२.९ दण्ड तथा पुरस्कारको व्यवस्था ४०

४.२.१० विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्र बनाउने अभियान ४१

४.२.११ कार्य वातावरणको व्यवस्थापन ४१

४.३. सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टिमा देखापरेका समस्या ४३
४.३.१ पारिश्रमिक समयानुकुल कम रहनु ४४
४.३.२ लामो समय सम्म शिक्षकहरु अस्थाई रुपमा रहनु ४५
४.३.३ शिक्षकहरु विभिन्न संघ/संगठनमा विभक्त ४५
४.३.४ प्रभावकारी सुपेरीवेक्षण तथा अनुगमन ४५
४.३.५ क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धि क्रियाकलापमा सम्बद्ध पक्षको भूमिका ४६
४.३.६ उपयुक्त कार्य वातावरण ४६
४.४ शिक्षकहरुको पेशागत सन्तुष्टि बढाउने उपायहरु ४७
४.४.१ समयानुकुल सेवा सुविधामा समायोजन ४७
४.४.२ नियमित र पारदर्शी भर्ना र नियूक्ति प्रकृया ४८
४.४.३ पेशागत संगठनमा जोड ४८
४.४.४ प्रभावकारी सुपेरीवेक्षण तथा अनुगमनको व्यवस्था ४८
४.४.५ क्षमता अभिवृद्धि सम्बब्धि क्रियाकलापमा सम्बद्ध भूमिका ४९
४.४.६ कार्यवातावरणको समुचित व्यवस्थापन ४९

परिच्छेद पाच

निष्कर्ष र सुझाव ५१-५२

५.१ निष्कर्ष ५१
५.२ सुझाव ५३
५.२.१ नीतिगत तह ५३
५.२.२ कार्यान्वयन तह ५४
५.२.३ अनुसन्धान तह ५५

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अनुसूचीहरू